

Aleš Gabrič ●

MED IDEJAMI PROUČEVANJA NOVEJŠE ZGODOVINE IN ZGODOVINE DELAVSKEGA GIBANJA

Veliki politični prelomi so bili vedno poseben izziv za zgodovinarje in z velikim pokom leta 1945 ni nič drugače. Še bolj kot na zahodni hemisferi, kjer so obnavljali od vojne poškodovane ostaline in strukture demokratične družbe, se je to vprašanje načenjalo v državah, kjer so se na oblast prebijale komunistične stranke. Kot vsi veliki voditelji so tudi komunistični videli svoj prihod na oblast in vzpostavitev novega političnega sistema kot dejanje, vredno posebne pozornosti in posnemanja ter primernege obeleževanja. Spomin na določen čas in dogodke pa vedno niha med spoznanji proučevalcev, ki to dogajanje poklicno raziskujejo, in željami vladajočih, ki običajno vidijo zgolj svetlo plat posledic, na neljube dogodke na tej poti pa bi najraje pozabili, če pa že priplavajo na površje, jih poskušajo pojasnjevati in opravičevati z nujnostjo zaradi določenih nepredvidenih okoliščin, na katere niso imeli vpliva.

Jugoslavija in z njo tudi Slovenija je ob koncu 2. svetovne vojne doživela eno od največjih sprememb na svoji manj kot tri četrtine stoletja trajajoči življenjski poti. Prihod na oblast pred vojno ilegalne in šibke komunistične stranke, zakrinkane v plašč Ljudske fronte (oziroma v Sloveniji Osvobodilne fronte), je v temeljih spremenil vse strukture družbe in tudi človekovega vsakdanjika. Pogled na spremembo, na način vzpostavljanja novih struktur, je seveda zastavil nova vprašanja tako novim oblastnikom kot tudi raziskovalni sferi in v tem sklopu ožje gledano tudi zgodovinopisju. Za proučevanje preteklosti našega ozemlja so pred vojno skrbeli na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, v filozofsko-filološko-historičnem razredu Akademije znanosti in umetnosti, v okviru Muzejskega društva za Slovenijo in več manjših lokalnih muzejskih društvih ter revijah, ki so jih izdajali. Proučevanje pa je bilo omejeno na starejša zgodovinska obdobja, na antiko in srednji vek, in le redke raziskave so posegale v bližnji čas, najnovejša obdobja pa so bila orisana v priložnostno izdanih zbornikih, v katerih ni bilo prostora za avtorje pa tudi ne dovolj časa, da bi se bolj poglobili v deskriptivno povzeto in opisano problematiko.

V prvem letniku Zgodovinskega časopisa, ki je izšel leta 1947, je bilo objavljeno tudi nastopno predavanje Boga Grafenauerja iz decembra 1946, v katerem je analiziral dotedanjo slovensko historiografijo. Kot eno njenih temeljnih napak je omenil sledeče: »Močno zanemarjeni so bili vsi problemi novejšje zgodovine, npr. formiranje slovenskega naroda, problemi razrednega boja (npr. kmečki pulti, delavsko gibanje, razvoj kapitalizma), skratka vsa vprašanja, na katerih znanstveni obravnavi bi morala sloneti trdna, resnično slovenska politika.« Napake so bile po piščevem mnenju posledica pregloboke naslonitve slovenskega zgodovinopisja na nemško zgodovinopisje in nepoznavanje novih delovnih metod, »ki je rodila tako bogate sadove v sovjetski in tudi francoski historiografiji«. S takšnim stališčem v članku z jasnim naslovom Problemi in naloge slovenskega zgodovinopisja v našem času je Grafenauer jasno nakazal, kam naj se usmeri proučevanje slovenske preteklosti. Pohvalil je delo ljudi iz medvojnega časa, »ki sicer niso prešli strokovne šole na univerzi, zato pa so do potankosti podkovani v novih metodičnih prijemih historičnega materializma, ki je šele zaključil razvoj zgodovine v resnično znanost«. To se je dogajalo v času rasti slovenskega proletariata in komunistične partije, je nadaljeval pisec in kot najpomembnejšo analizo novejšega obdobja omenil Razvoj slovenskega

narodnega vprašanja Edvarda Kardelja iz leta 1939.¹ V končnem poglavju razprave o nalogah našega časa je Grafenauer orisal zgodovinski materializem kot »prvi metodični prijem v zgodovinpisju, ki prelaga težišče zgodovinskega razvoja v gospodarstvo in družbeni ustroj in s tem na široke ljudske množice«,² med pomembnimi nalogami pri proučevanju posameznih epoh pa je za obdobje meščansko-kapitalistične družbe poudaril proučevanje razrednega boja in naraščanja pomembnosti in organiziranja proletariata, sprva v Avstriji v socialistični in nato v Jugoslaviji v komunistični stranki. Na koncu je omenil še proučevanje narodno-osvobodilne borbe in jo ocenil kot »najbolj herojski in najslavnejši del dosedanje slovenske zgodovine«, ki je odprl pot novi socialistični dobi, v kateri »si je slovensko ljudstvo spet priborilo resnično svobodo«.³

Iz besed Boga Grafenauerja, ki se je kot davek času skliceval tudi na Stalina in jugoslovanske in slovenske politične voditelje, je viden po eni strani primanjkljaj, ki so ga dotlej v sklopu slovenske historiografije plačevala novejša obdobja, po drugi strani pa so bile v njem uporabljene tudi terminologija in temeljne karakterizacije obdobja, ki so se kot rdeča nit v proučevanju novejšega obdobja vlekli tudi v naslednjih desetletjih. Vendar ob splošni načelni politični in tudi strokovni spodbudi proučevanje novejše zgodovine ni dobilo bolj konkretne ustrezne podpore za svoj razvoj. Pri razdeljevanju znanosti namenjenih sredstev so bili v prvi petletki izrazito v ospredju inštituti tehniških strok, humanistika pa je bila na obrobju ali celo izven dosega pogleda pristojnih za financiranje znanstvene dejavnosti.⁴ Pa tudi v okviru lastne stroke je bila novejša zgodovina še vedno nekaj tujega, za številne tudi nekaj, kar morajo v svoji hiši trpeti zaradi želja vodilnih v državi. Dejstvo, da je bil julija 1947 za profesorja za zgodovino narodnoosvobodilnega boja na Filozofski fakulteti imenovan Metod Mikuž in je najnovejše obdobje postalo del študija zgodovine, tudi ni moglo zapolniti velike vrzeli. Posledica pa je bila, da je bila ob zgolj načelnem spodbujanju proučevanja te tematike odprta prosta pot strokovno manj usposobljenim ljudem, ki ne le da niso prav dobro obvladali zgodovinskega materializma, temveč morda niso obvladali niti nikakršnih drugih metod zgodovinarskega proučevanja. Pogled na

1 Bogo Grafenauer: Problemi in naloge slovenskega zgodovinpisja v našem času. Zgodovinski časopis, I, 1947, št. 1-4, str. 15-16.1

2 Prav tam, str. 22.

3 Prav tam, str. 25.

4 Gabrič, Aleš. Znanstvena politika v Sloveniji po drugi svetovni vojni in vloga Antona Peterlina. V: Bukovšek, Vili ... et al. (ur.): Anton Peterlin 1908-1993 : življenje in delo = his life and work. Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti : Institut Jožef Stefan, 2008 (dalje: Gabrič, Znanstvena politika), str. 305-309.

V palači Kazine je do konca leta 1958 zasedala Ljudska skupščina Ljudske republike Slovenije, ki se je februarja 1959 preselila v novo stavbo slovenskega parlamenta v sosednji ulici. Prostore v Kazini so nato dodelili nekaterim znanstvenim in umetniškim ustanovam.

(Arhiv TV Slovenija, film 143/1A, Skupščina LRS v Kazini.

Sliko so naredili iz filmskega gradiva za razstavo »Hiša demokracije : 50. obletnica zgradbe Državnega zbora«, ki je dostopna na spletnih straneh Državnega zbora.)

bibliografijo člankov in prispevkov v časopisih in zbornikih, ki jo je za čas po letu 1945 vodila Narodna in univerzitetna knjižnica, pokaže, da je večina prispevkov posegala v čas osvobodilnega boja in drugih tem iz novejšega obdobja, ki so bile ocenjene kot prioritete pri proučevanju slovenske preteklosti. Toda ravno pri teh je bil delež strokovno usposobljenih avtorjev najmanjši in je šlo v večini za spominske ali priložnostne zapise, ki bi ob upoštevanju malce bolj strogih znanstvenih kriterijev le stežka našli mesto v znanstvenih revijah in znanstvenih bibliografijah.

Ugotavljanje, da proučevanje novejšje slovenske zgodovine zaostaja za potrebami, je postalo stalnica analiz stanja slovenskega zgodovinopisja, ponavljanje

nekaterih izhodišč, ki so bila zapisana že v omenjenem Grafenauerjevem prispevku, pa je le potrjevalo ugotovitve, da se veliki premik po željah nove oblasti in tudi po željah zgodovinarjev še ni zgodil. Po odmiku od politične prakse prvih povojnih let in popolnega posnemanja sovjetske oblasti je bilo potrebno ponovno določiti tudi prednostne naloge raziskovalnega dela. Tako odkritega poziva k usmerjanju v novejša obdobja in k upoštevanju metodologije, na katero so prisegali tudi komunistični oblastniki, kot je bilo Grafenauerjevo, v zgodovinarskih revijah po političnem sporu med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo ne najdemo več.

To pa ne pomeni, da je želja, naj zgodovino pisje sledi novim načelom, utonila v pozabo. Zgodovinarje je poskušal še na ožjo pot usmeriti vodilni slovenski komunistični kulturni ideolog Boris Zihlerl, ko je maja 1951 na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Ljubljani predstavil svoj referat O nekaterih teoretičnih in praktičnih problemih slovenskega zgodovino pisja. Zihlerl je pohvalil odločitve, da je bilo zborovanje posvečeno deseti obletnici ustanovitve Osvobodilne fronte: »Povsem naravno je, da problematika, ki sta jo postavili osvobodilna vojna in povojna socialistična graditev v naši deželi, tudi pri poklicnih zgodovinarjih budi vse večje zanimanje za metodo zgodovinskega raziskovanja, ki je povezana z imeni Marxa in Engelsa.«⁵ Čeprav so zgodovinski materializem kot metodo uporabljali že številni pisci pred vojno, je Zihlerl menil, da marksistična miselnost pri zgodovinarjih še vedno ni bila dovolj prisotna, posledica pa so bile nekatere jasno vidne napake slovenskega zgodovino pisja. Večina Zihlerlovih ocen je bila ideološke narave in le redke so bile bolj strokovnega značaja. Prevlado politične zgodovine je ocenil kot posledico vpliva nemškega zgodovino pisja v zadnjih dveh stoletjih in družbene pogojenosti znanstvenikovega dela, saj naj bi po Zihlerlovem mnenju družbeni oziri in interesi zgodovinarju v razredni družbi zastirali poglede na predmet njegovega dela. Šele ko naj bi v bodočnosti presegli družbeno delitev in se ne bi več delili na razrede, s tem pa bi odpravili tudi vladajoči družbeni razred, naj bi dobili zgodovinarji prave pogoje za povsem objektivno vrednotenje preteklosti. Zaradi družbene pogojenosti so zgodovinarji delali vrsto napak, med katerimi je Zihlerl na prvem mestu omenil »zamaknjenost v srednji vek, beg od 'preklete aktualnosti'.« Ocenil je, da bi to lahko bila posledica dveh vzrokov. Lahko bi šlo za nezainteresiranost posameznega zgodovinarja za probleme sodobnosti »ali pa se za njimi skriva zavestna težnja reakcionarnih vladajočih plasti,

5 Boris Zihlerl: Zbrana dela : knjiga 5. Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1989, str. 57.

odvrniti pogled od življenjskih vprašanj sodobnosti; s pomočjo zgodovinske vede želijo utemeljiti načelno nespremenljivost obstoječega družbenega sistema in veljavnost njegovih zakonov v vseh časih, kar si zlasti prizadevata sodobni pozitivizem in neoromantizem v buržoaznem zgodovinopisju«. Korak naprej od takšnega stanja, »skladno povezavo problemov starejše in novejšje slovenske zgodovine je našla šele predvojna marksistična publicistika« in s tem »pokazala na občutno vrzel v vsem slovenskem zgodovinopisju«. Ukinitev enostranskosti, kot jo je imenoval Ziherl, ni pomenila, da ne bi smeli več preučevati srednjeveške zgodovine, toda ob pokrivanju njenih belih lis naj bi več pozornosti namenili zadnjim stoletjem, zlasti v zgodovinopisju praktično neobdelanemu obdobju med obema svetovnjima vojnoma in osvobodilni vojni.⁶

Ob koncu prispevka je Ziherl spregovoril še o metodi raziskovalnega dela. Pri pojasnjevanju dialektične metode zgodovinskega materializma so mu bila stalno v mislih in besedah imena Marxa, Engelsa in Lenina. Kako so besede vodilnega kulturnega ideologa in takratnega ministra za znanost in kulturo vplivale na prisotne zgodovinarje v času, ko plodno demokratično razpravljanje ni bilo najbolj v modi, ostaja neodgovorjeno vprašanje. Ziherlov prispevek je bil objavljen v reviji *Novi svet*, v reviji organizatorja zborovanja *Zgodovinskem časopisu* pa ni našel ustreznega odmeva. Napotek ministra Ziherla, po kateri poti naj hodijo zgodovinarji, je bil zapisan jasno in nedvoumno: »Zato mislim, da bo tudi za nas bolje, če pustimo marksizmu, naj v naši socialistični republiki uveljavlja svojo moč predvsem v plodni diskusiji in polemiki, ob obravnavanju konkretnih zgodovinskih problemov. To bo najbolj v prid njegovi končni zmagi v naši znanosti in v prid znanosti sami.«⁷

Te misli je Ziherl predstavil pred širšim strokovnim avditorijem, zato v njih ni omenjal konkretnih grešnikov in v naštevanju napak ni bil preveč oster ali oseben. Precej drugače je govoril v ožjih krogih s partijskimi sodelavci, ki so nadzirali kulturno sfero. V teh krogih so v naslednjih letih zgodovino in zgodovinarje ocenjevali kot hud ideološki problem. Pogosto je bila zgodovina na dnevnem redu v sklopu vprašanj, ki so se pojavila ob šolski reformi, na katero so se začeli intenzivno pripravljati sredi petdesetih let. V tem procesu je začela zgodovina kot šolski predmet izgubljati veljavo na račun sociologije, ki so ji partijski ideologi pripisovali večjo veljavo in pomen pri širjenju marksističnega pogleda na svet.

6 Prav tam, str. 64-65.

7 Prav tam, str. 67.

V vse pogostejših razmišljanjih državnih in partijskih voditeljev o problemih zgodovino pisja je dobivala novejša zgodovina vse pomembnejše mesto in naj bi pri proučevanju preteklosti stopila v ospredje kot najpomembnejše delo zgodovinarjev. Pri ocenjevanju dotedanjega dela so pogosto uporabljali tudi ocene o »pravilnem« in »nepravilnem« ocenjevanju preteklosti in s tem nakazali, da o nekaterih dogodkih ne dopuščajo razlik v interpretaciji. Problematiki preučevanja novejše zgodovine so večjo pozornost posvetili tudi v idejnem središču vladajoče stranke, v ideološki komisiji centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije. Na sestanku njenega aktiva komunistov zgodovinarjev v začetku leta 1956, ki so se ga od Slovencev udeležili Metod Mikuž, Jože Hainz in Franček Saje, so ocenili, da na univerzitetnem študiju še vedno preveč pozornosti posvečajo starejši zgodovini, ki »jo predavajo brez vsakršne povezave s sedanostjo ali pa se pri dobronamernih profesorjih aktualizira bolj ali manj s posplošenimi marksističnimi frazami«. Neustrezno naj bi bilo poučevanje novejše zgodovine na srednjih šolah, saj naj bi bilo preveč »apolitično«, kar naj bi veljalo zlasti za zgodovino narodnoosvobodilne borbe, ki se je omejevala na naštevanje datumov in ofenziv. Med kritikami je bila izrečena tudi kakšna pohvala. Slovenija je je bila deležna zato, ker se je med vsemi visokošolskimi ustanovami zgodovina zadnje vojne poučevala le na ljubljanski univerzi. Toda na vseh stopnjah šolanja je bil ta pouk »na splošno na nižjem nivoju kot pouk druge zgodovine«.⁸

Tudi v razpravah o osrednjem jugoslovanskem zgodovinskem časopisu, ki je začel kot Jugoslovanski istorijski časopis izhajati (še) leta 1962, je aktiv komunistov zgodovinarjev izpostavil novejši čas. Osrednje glasilo zveze društev jugoslovanskih zgodovinarjev naj bi usmerili tako, da bi imel »v prvi vrsti nalogo, da obdela novejšo zgodovino jugoslovanskih narodov in da razčisti v zvezi s tem nekatera načelna vprašanja naše zgodovine«. Predlagali so tudi ustanovitev jugoslovanskega centra za zgodovinske raziskave, ki naj bi povezal vse ustanove, ki se ukvarjajo s preučevanjem novejše zgodovine, saj bi s tem zagotovili solidno idejno vodstvo tovrstnih raziskav.⁹

Pregled nad realnostjo slovenskega zgodovino pisja so v Zgodovinskem časopisu za leti 1958–1959 objavili Slavka Kajba, Vasilij Melik, Majda Smole in Ema Umek. Čeprav so v Bibliografiji slovenske zgodovine (publikacije iz let

8 Arhiv Republike Slovenije (ARS), Centralni komite ZKS (AS 1589), III, š. 76, Izvod iz zapisnika sastanka aktiva komunista-istoričara, 1. 2. 1956.

9 ARS, AS 1589/III, š. 76, Izvod iz zapisnika sestanka aktiva komunista-istoričara, 1. 6. 1956.

1951–1958)¹⁰ v uvodnih besedah ob prikazu nekaterih revij opozorili, da so v njih objavljeni članki, spomini in razprave »posvečeni predvsem našemu delavskemu gibanju ter boju za svobodo«,¹¹ tega iz njihove bibliografije ni bilo zaznati, saj del s tovrstno problematiko ni bil preveč obsežen. Ali so s tem zavestno ali podzavestno namigovali, da so ti na strokovno precej nižjem nivoju in si zato ne najdejo mesta v reprezentativni bibliografiji, je drugo vprašanje. Simptomatično je seveda, katero delo je bilo omenjeno na prvem mestu bibliografije. To je bil ponatis Razvoja slovenskega narodnega vprašanja Edvarda Kardelja iz leta 1957, ki je bil opremljen tudi s pristavkom, da je delo že dočakalo prevoda in izdaji v Beogradu in Skopju. Šele zatem so sledila pregledna dela slovenske zgodovine izpod peres Milka Kosa, Boga Grafenauerja, Ferda Gestrina in Vasilija Melika ter prvi del Zgodovine narodov Jugoslavije. Ob postavljanju državnih voditeljev in njihove velike misli na prvo mesto po pomembnosti se pojavlja še eno vprašanje. Ali so se komunistični ideologi, državni voditelji, sestavljavci in bralci tovrstnih bibliografij ob tem sploh zamislili, da po eni strani spodbujajo metodo historičnega materializma in poudarjanje pomena razrednega boja v zgodovini, po drugi strani pa na prvem mestu vedno omenjajo delo vodilnega partijskega ideologa, ki si je kot osnovno nalogo zadal prikaz »slovenskega narodnega vprašanja«? So torej tisti, ki so po mnenju komunističnih ideologov preveč poudarjali narodno in pozabljali na razredno, dejansko »grešili« ali pa so s tem le podrobneje proučevali in aktualizirali delo, ki ga je nakazal že najpomembnejši komunistični ideolog?

Ob različnih priložnostih so partijski ideologi že nakazali nekatere osnovne smernice pri ustanavljanju bodočega inštituta za proučevanje novejšje zgodovine. Na možnost, da bi se v dotedanjih dveh središčih proučevanja slovenske zgodovine, oddelku za zgodovino Filozofske fakultete in zgodovinskem inštitutu Slovenske akademije znanosti in umetnosti, bolj usmerili v novejšo zgodovino, so gledali s skepso. Zato so vse pogosteje razmišljali o posebnem inštitutu za novejša obdobja slovenske zgodovine, ki naj bi bil zaradi napak, ki so jih pripisovali omenjenima dvema obstoječima zgodovinarskima ustanovama, od njiju tudi povsem ločen. V elaboratu ideološke komisije vodstva Zveze komunistov Slovenije, sestavljenem ob prelomu let 1958 in 1959, so kot najbolj problematične

10 Slavka Kajba, Vasilij Melik, Majda Smole, Ema Umek: Bibliografija slovenske zgodovine (Publikacije iz let 1951–1958). V: Zgodovinski časopis, XII–XIII, 1958–59, str. 377–422.

11 Prav tam, str. 377.

katedre na univerzi, gledano s političnega zornega kota, našete zgodovina, literarna zgodovina in umetnostna zgodovina.¹² Ideološko komisijo je tedaj vodil Boris Zihlerl, oktobra 1959, ko ga je na tem mestu že zamenjal Janez Vipotnik, pa so analizirali še Slovensko akademijo znanosti in umetnosti (SAZU) in ocenili, da »predstavlja danes SAZU trojni problem: politični, moralni in znanstven«. Ker naj na delovanje politika ne bi imela zadostnega vpliva, »ni nobene garancije, da potekajo dela res v duhu modernih, kaj šele marksističnih principov. (...) Ponekod je torej situacija takšna, da je SAZU nosilec konservativnih tendenc v znanosti.« Po Vipotnikovem mnenju bi bilo potrebno na novo določiti zlasti naloge akademije za humanistične in t. i. nacionalne znanosti.¹³

V ocenjevanju najuglednejših slovenskih zgodovinarjev je Boris Zihlerl politično-ideološke poglede pripeljal že do take skrajnosti, da jih je začel svetovnonazorsko označevati že kar po predmetu njihovih raziskav in je menil, »da so danes za raziskovanje novejše zgodovine zainteresirani predvsem zgodovinarji marksisti, zgodovinarji, ki pripadajo naprednim družbenim silam«. V nasprotju s temi so bili po Zihlerlovem mnenju »za zgodovino srednjega veka zavzeti predvsem znanstveniki konservativne miselnosti tudi še zato, ker je zgodovina srednjega veka zgodovina dobe, v kateri je neomajno vladal religiozni nazor, ker so problemi te dobe povezani s Cerkvijo in njeno ideologijo«. ¹⁴ Iz poudarjanja takšne soodvisnosti ni bil predolg korak do sklepa, da lahko znanstvenik marksističnega svetovnega nazora pripomore k razvoju marksizma in s tem pomaga tudi nosilec marksistične misli (torej tistih, ki so na oblasti) pri nas: »Važno je, da svetovni nazor služi znanstveniku in umetniku za dosego njegovih specifičnih, znanstvenih in umetniških smotrov. Kot marksisti in komunisti smo močno zainteresirani, da znanstveniki in umetniki dosegajo svoje specifične cilje. Smo predstavniki delavskega razreda, katerega zgodovinsko poslanstvo je, da likvidira razrede in razredno družbo, in zato hočemo spoznati resnično stanje. K temu sta poklicana tudi znanstvenik in umetnik. Ni samo naš marksistični nazor pomočnik sodobne umetnosti in znanosti, ampak sta znanost in umetnost tudi naša pomočnika.« ¹⁵

Omenjanje znanosti in umetnosti kot pomočnika neke konkretne ideologije ali politične skupine ni v zgodovini nič novega, kaže pa na pomanjkanje avtono-

12 ARS, AS 1589/III, š. 77, Problemi za diskusijo o delu z inteligenco.

13 ARS, Vlada Republike Slovenije (AS 223), š. 642, dok. 111/59.

14 Boris Zihlerl: O vlogi svetovnega nazora v znanosti in umetnosti. V: Sodobna pedagogika, IX, 1958, št. 8, str. 221.

15 Prav tam, str. 226.

mije v razvoju stroke. V letih, ko so brstele ideje o ustanovitvi inštituta za proučevanje novejšje slovenske zgodovine, avtonomija le-tega vsekakor ni bila cilj njegovih tvorcev. Ideje so nastajale znotraj političnih struktur, ne pa na ustanovah, ki so se že poklicno ukvarjale s proučevanjem slovenske zgodovine. V premišljevanjih partijskih ideologov je bil bodoči inštitut zamišljen predvsem kot ustanova s strogo zamejenimi cilji, ki naj bi hkrati služili znanstvenim namenom, marksistični ideologiji in potrebam vladajoče stranke.

V pregledanih arhivskih dokumentih najdemo prvo povsem konkretno omembo potrebe po ustanovitvi inštituta za novejšjo zgodovino spomladi 1954. V Beogradu so se na centralnem komiteju Zveze komunistov Jugoslavije 1. marca 1954 sestali predstavniki zgodovinskih oddelkov in muzejev narodnoosvobodilnega boja in razpravljali o ureditvi njihovih arhivov. Ugotovili so, da ti še niso urejeni, »kar onemogoča znanstveno obdelavo zgodovine ljudske revolucije«. Za analizo položaja v Sloveniji je slovensko partijsko vodstvo 15. aprila 1954 pripravilo posvetovanje, ki so se ga udeležili predstavniki Muzeja narodne osvoboditve, Zgodovinskega arhiva centralnega komiteja ZKS, Osrednjega državnega arhiva

Velika dvorana Kazine med zasedanjem Ljudske skupščine Ljudske republike Slovenije

(Arhiv Republike Slovenije, AS 1549, ZA CK ZKS, š. XIV/47)

Slovenije in arhiva pri Sekretariatu za notranje zadeve. Strinjali so se, da bi za arhive za novejšo zgodovino najbolje poskrbeli tako, da bi ustanovili »institut za politično zgodovino Slovenije«, ki bi ga vodil posebni organ Predsedstva Socialistične zveze delovnega ljudstva (SZDL) Slovenije, »Svet za politično zgodovinski institut Slovenije«. Skrbel bi za koordinacijo dela med arhivi, za specializirane knjižnice in muzeje s tega področja in s štipendijami poskrbel za strokovni in tehnični kader: »Ko bi bile opravljene vse tehnične in kadrovske priprave, naj bi se ustanovil Institut za politično zgodovino Slovenije.«¹⁶

Predsedstvu SZDL Slovenije je zamisel 17. junija 1954 predstavila Vida Tomšič. Predlagala je ustanovitev Sveta, ki bi moral prejeti krepko finančno podporo, da bi lahko poskrbel za ureditev arhivov in nabavo strokovne literature. Nato je omenila še njegove pristojnosti: »Ta svet bi bil začasni organ z namenom, da bi v par letih prišli do inštituta za politično zgodovino Slovenije, ki bi obsegal več oddelkov, in sicer en oddelek bi bil partijski, drugi oddelek muzej, tretji oddelek politična knjižnica itd. To bi bil inštitut za novejšo politično zgodovino Slovenije, ki bi po enotnih in znanstvenih kriterijih urejal in hranil material. Svet sam ne bi bil izvrševalec nalog, temveč bi bil predvsem tisti organ, ki bi dajal smer tej politiki nastajanja tega inštituta, poleg tega pa bi moral reševati še tudi kadrovska in materialna vprašanja tistih inštitucij, ki se s temi materiali ukvarjajo.«¹⁷

V kratki razpravi o predlogu so že načeli tudi kakšno vprašanje, ki se je še naslednja leta vrtelo v razpravah med ljudmi, ki so se ukvarjali s problematiko novejše zgodovine. Eno od teh je, katero obdobje sploh opredeliti kot objekt proučevanja omenjenega sveta v ustanavljanju in s tem v perspektivi tudi bodočega inštituta. Do predloga Vide Tomšič, da bi v ta okvir sodilo vse obdobje od leta 1860 dalje, je bil nekoliko skeptičen Josip Vidmar. Za njim pa je Boris Kraigher zakoličil letnico, ki je kasneje prišla tudi v program dela inštituta. »(...) glede delokroga je težko postavljati mejo. Toda če se že postavlja, bi (...) bilo to 1848. leto.«¹⁸

Predlog iz leta 1954 še ni bil natančneje dodelan in je puščal mnoga nejasna vprašanja in še bolj meglene odgovore. Svet za politično zgodovinski institut Slovenije je bil tako formalno sicer ustanovljen, vendar ni zaživel, posledično pa

16 ARS, Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije (AS 537), f. 20, Predlog za ustanovitev Sveta za politično zgodovinski institut Slovenije pri Predsedstvu SZDL.

17 ARS, AS 537, š. 26, Seja Predsedstva SZDL, 17. 6. 1954, str. 36.

18 Prav tam, str. 37.

so tudi zamisli na ustanovitev inštituta začasno zamrle. Komisije pri predsedstvu SZDL Slovenije niso nikoli imele takšne moči kot leta 1952 ukinjeni agitpropovski aparat komunistične stranke, ki so se ga vodilni ideologi z nostalgijo spominjali že nekaj let po njegovi ukinitvi. Da bi zapolnili vrzel pri nadzoru kulturne sfere, so leta 1956 ustanovili ideološko komisijo pri centralnem komiteju ZKS, v nekaj naslednjih letih pa še druge komisije, s katerimi naj bi vodili in nadzirali delo na kulturnem področju. Ker se komisije pri predsedstvu SZDL Slovenije niso najbolj politično obnesle, so morali tudi nadaljnji koraki pri ustanavljanju inštituta počakati na čas, ko se je struktura partijske organizacije prilagodila novim načelom uspešnega cenzurnega aparata. V tem času se je z nalogami, ki naj bi jih opravljal bodoči znanstveni inštitut, ukvarjal Zgodovinski arhiv centralnega komiteja ZKS. Že v njegovem delovanju so bile vidne naloge, ki naj bi jih kasneje prevzel inštitut. Na prednostni listi so bila proučevanje zgodovine Komunistične partije Slovenije, pisanje člankov ob spominskih obletnicah, pisanje gesel za Enciklopedijo Jugoslavije, nabiranje arhivskega gradiva iz novejšega obdobja, pri tem pa so pomemben delež prispevali borci in aktivisti narodnoosvobodilne vojne s pisanjem spominov na dogodke preteklega desetletja.

Ob omenjenih ideološko-političnih zahtevah so oblastem potrebo po ustanovitvi novega zgodovinskega inštituta nakazovali še nekateri dogodki iz petdesetih let. S šolsko reformo je bilo predvidenih za novejšo zgodovino več ur pouka, a je zanjo primanjkovalo temeljne literature, ki bi omogočala pisanje učbenikov. K temu je seveda pripomoglo tudi dejstvo, da na univerzi in akademiji tem problemom niso posvečali zadostne pozornosti. Z zgodovino osvobodilne vojne se je takrat ubadal Vojnozgodovinski inštitut Jugoslovanske ljudske armade v Beogradu, toda med njim in njegovimi slovenskimi sodelavci so nastajali kratki stiki, saj so v beograjski centrali osvobodilno gibanje prilagajali neki posplošeni šabloni. Pri tem niso upoštevali kritik Slovencev, da je upor v Sloveniji potekal bistveno drugače kot na jugu države in da niso pasivne oblike odpora nič manj pomembne od oboroženega boja. Druga težava v odnosih z Vojnozgodovinskim inštitutom se je dotikala arhivske problematike. Slovensko osvobodilno gibanje je že med vojno poskrbelo za arhiviranje gradiva, ki ga je ustvarilo. V Beogradu so po vojni želeli združiti gradivo odporniških gibanj iz vseh republik in nekatere so to gradivo tudi poslale Vojnozgodovinskemu inštitutu. V Ljubljani tako v strokovnih kot v političnih krogih temu niso bili naklonjeni in so soglašali, da

je treba poskrbeti, da gradivo ostane v Sloveniji in se primerno arhivira. Inštitut z bogatim arhivom, ki bi ga imeli raziskovalci pri roki, je bil lahko zelo močan argument v pogajanjih z Beogradom, zakaj jim ne morejo predati gradiva iz zadnje vojne.

Ustanovitev inštituta so narekovala tudi nekatere povsem praktične potrebe. Vodstvo komunistične stranke je v težnji po nadaljnji demokratizaciji družbe težilo k urejanju razmer in pravni regulaciji delovanja na vseh področjih, tudi v znanstveni sferi. Financiranje precejšnjega dela družboslovnega raziskovalnega dela, ki je takrat potekalo v okviru Zgodovinskega oddelka pri centralnem komiteju ZKS, Študijske knjižnice pri Predsedstvu SZDL Slovenije in Muzeja narodne osvoboditve, pa ni potekalo po načelih, ki so jih ravno v tem obdobju sprejemali za financiranje znanstvenoraziskovalnega dela. Pri omenjenih komisijah političnih organizacij je bilo poleg tega profesionalno zaposlenih veliko ljudi, državni vrh pa je v tem času z urejanjem poslovanja javnih ustanov že pokazal tendenco po zmanjševanju profesionalnega aparata stranke, za katerega pa so morali najti ustrezno službo. Temu primerno se je nato povečalo zaposlovanje v državni upravi in na javnih ustanovah.

Proces oblikovanja bolj pregledne in dolgoročne znanstvene politike se je v Jugoslaviji začel sredi petdesetih let, ko je Jugoslavija opustila neuspešno gospodarsko politiko prvega povojnega obdobja. V tem času je bil predsednik Izvršnega sveta Slovenije Boris Kraigher, v slovenskem državnem vrhu pa so pomembno vlogo dobili ljudje, ki so prisegali tudi na močnejši razvoj znanosti kot na enega od pglavitnih ciljev slovenske družbe. Slovenija kot država je v tem času oblikovala znanstveno politiko in sprejela znanstveno zakonodajo,¹⁹ ki je temeljila na zveznih jugoslovanskih zakonih. To je bila prva domišljena slovenska zakonodaja za znanstveno področje, ki je v nekaj letih dobila tudi svoje specifičnosti, ki so jo ločevale od poskusov poenotenja v smislu integralnega jugoslovanstva.

Do sredine petdesetih let v Jugoslaviji še niso bili sprejeti zakoni, ki bi jasno definirali načine delitve znanosti namenjenih proračunskih sredstev. V Sloveniji so se s tem problemom začeli bolj intenzivno ukvarjati v letih 1956 in 1957, ko je tudi iz nekdanj enotnega resorja za šolstvo, kulturo in znanost nastalo troje ločenih državnih svetov (v današnjem pomenu ministrstev), Svet za šolstvo,

19 Gabrič, Znanstvena politika, str. 313-318.

Svet za kulturo in prosveto ter Svet za znanost. Ko je 26. novembra 1957 Boris Kocijančič v slovenski skupščini utemeljeval potrebo po ustanovitvi slednjega, je kot enega od pomembnih vzrokov označil tudi potrebo po bolj racionalnem trošenju denarja za znanost. Omenil je, da je bilo po vojni ustanovljenih veliko novih znanstvenih ustanov, da pa država ni imela organa, ki bi to delo spremljal. Zaradi tega je prihajalo do neracionalne in nepregledne porabe sredstev, nesistematičnega zapolnjevanja mest z mladimi znanstvenimi močmi ali podvajanja sorodnih raziskav na različnih inštitutih. Ena od težav je bila tudi ta, da pravzaprav niso imeli ustreznih kriterijev, ki bi določali minimalne zahteve za delovanje finančno samostojnih znanstvenih zavodov. Zato je Kocijančič omenil: »Izredno važna naloga sveta bo tudi priprava republiškega zakona o znanstvenih zavodih. To nalogo bo moral rešiti svet kot eno svojih prvih, kar mu nalaga že izvajanje zveznega zakona o organizaciji znanstvenega dela.«²⁰

Prvi predsednik Sveta za znanost oziroma v današnjem pomenu slovenski minister za znanost je postal Milko Goršič. Že pred imenovanjem na to mesto, ko je še predsedoval Svetu za šolstvo, je 15. februarja 1957 na seji slovenske vlade poročal o ugotovitvah komisije, ki je analizirala problematiko financiranja znanstvenih zavodov, in predlagal povsem konkretne ukrepe, ki bi financiranje znanosti naredili bolj pregledno. Najvišji slovenski državni vrh se je sploh prvič soočil z analizo znanstvenoraziskovalne dejavnosti v Sloveniji, kljub izrečenim predlogom pa dokončnih sklepov niso sprejeli. Člani vlade so menili, da je težko odpreti širšo javno razpravo, če niso zbrani niti vsi osnovni podatki, ki bi omogočali pregled nad celovitostjo raziskovalne dejavnosti. Osnovni sklep je bila naloga pristojnih organov, naj v čim krajšem času pridobijo bolj popolne podatke o znanstveni dejavnosti v Sloveniji.²¹

Pri organiziranju znanstvenega dela je v petdesetih letih največ sprememb doživljala univerzitetna zakonodaja, za celotno financiranje znanosti in posledično tudi finančno samostojnih znanstvenih zakonov pa je temelj postal zakon o organizaciji znanstvenega dela, ki ga je 9. julija 1957 sprejela zvezna jugoslovanska skupščina. Med ostalim je določal, da mora vsaka republika ustanoviti poseben organ, ki bi določal kriterije in presojal, katera ustanova ustreza zakonskim predpisom in si zasluži uvrstitev na seznam znanstvenih ustanov, ki naj bi ga vodil

20 Stenografski zapiski Ljudske skupščine Ljudske republike Slovenije : tretji sklic : 10 (seje od 1. oktobra 1957 do 16. januarja 1958). Ljubljana : Ljudska skupščina LRS, 1958, str. 21-22; glej še: Uradni list Ljudske republike Slovenije, XIV, št. 43, 5. 12. 1957, 189/57, str. 721-722.

21 ARS, AS 223, š. 307, Zapisnik 93. seje Izvršnega sveta Ljudske skupščine LRS, 15. 2. 1957, str. 2-4.

ta osrednji republiški organ. V skladu z načeli družbenega upravljanja so morali imeti znanstveni zavodi vodstvene organe oblikovane tako, da bi se v njih izražal tudi interes širše javnosti, kar je prek nadzorovane kadrovske politike omogočalo vpletanje vodilnih političnih struktur v načrtovanje dela javnih ustanov. Ti naj bi se financirali iz državnega proračuna in z naročili podjetij, novost, ki jo je prinesel zakon, pa je bila, da je lahko znanstvena ustanova zadržala del prihodka, ki ga je ustvarila na trgu. S tem naj bi spodbujali povezovanje znanosti in gospodarstva, kar pa je seveda v boljši finančni položaj postavljalo inštitute tehniških strok.²²

Na temelju zveznega zakona je slovenska skupščina 15. januarja 1958 sprejela zakon o znanstvenih zavodih. V skupščini ga je predstavil predsednik Sveta za znanost Milko Goršič. Vsi znanstveni zavodi so se morali v skladu z novo zakonodajo registrirati pri Svetu za znanost, ki je vodil seznam slovenskih znanstvenih ustanov. O najpomembnejših zadevah na zavodih so odločali organi družbenega upravljanja, pri izboru njihovih članov pa so imele pomembno vlogo vodilne politične organizacije. Poleg tega si je ustanovitelj, to pa je bila v največ primerih država, pridržal pravico do spreminjanja delovnega načrta znanstvene ustanove. Ravnatelje znanstvenih zavodov so morali izbirati preko javnega razpisa. Kandidata, ki ga je izbral svet ustanove, je moral potrditi še ustanovitelj zavoda, ki pa pri tem ni bil vezan na odločitev vodstvenih organov zavoda.²³

Nova zakonodaja, ki je prvič določeneje opredelila in poenotila način delovanja znanstvenih ustanov v Sloveniji, je bila bolj kot humanistom in družboslovcem po volji tehniškim strokam, saj so dobili zavodi, ki so bili tesneje povezani z gospodarstvom, določene ugodnosti in tudi v decembra 1957 imenovanem Svetu za znanost Slovenije so imeli njihovi predstavniki precejšnjo premoč nad ostalimi. Toda s sprejemom zakonodaje se je država obvezala, da bo kot ustanoviteljica materialno poskrbela za znanstvene zavode, in bolj dolgoročno so lahko svoje delo začeli načrtovati tudi inštituti, ki so bili pri financiranju večinoma omejeni na proračunska sredstva.

Koraki do ustanovitve inštituta za proučevanje novejše zgodovine, ki je bil v razmišljanjih vodilnih v Sloveniji omenjen že pred sprejetjem celovitejše znanstvene zakonodaje, so bili tako narejeni že v času, ko so morali ob

22 Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije, 34-462/57; Savezna narodna skupština : stenografske beleške. Knjiga IV, sveska 5, Beograd : Savezna narodna skupština, 1957, str. 801-804.

23 Stenografski zapiski Ljudske skupščine Ljudske republike Slovenije : tretji sklic : 10 (seje od 1. oktobra 1957 do 16. januarja 1958). Ljubljana : Ljudska skupščina LRS, 1958, str. 48-49 in str. 464-467; Uradni list Ljudske republike Slovenije, XV, št. 3, 23. 1. 1958, 9/58, str. 46-53.

UTRAMELJITEV ZA USTANOVITEV INSTITUTE ZA NOVEJŠO POLITIČNO
ZGODOVINO SLOVENCEV
/oziroma: INSTITUTE ZA ZGODOVINO DELAVSKEGA GIBANJA IN KP
NA SLOVENSKEM/

.....

Ustanovitev Instituta narekujejo sledeče potrebe:

1. nujnost sistematičnega znanstvenega proučevanja in raziskovanja novejšje politične zgodovine Slovencev, zlasti delavskega gibanja, KP, ljudske revolucije na Slovenskem ter socialistične graditve v LRS, kakor tudi razvoja meščanskih strank in ekonomike na Slovenskem, zlasti zato, ker so bila doslej ta področja kljub njihovi pomembnosti zanemarjena;
2. nujnost po ustanovitvi enotnega koordinacijskega centra za izvajanje zgoraj omenjenih nalog, s čemer bi odpravili dosedanjo razdrobljenost, nenačrtnost in nepovezanost dela na teh področjih;
3. nujnost združitve manjših sorodnih institucij in posameznikov, ki se vsak zase in deloma tudi zasebno ukvarjajo z dano problematiko;
4. nujnost združitve pomožnih ustanov kot so knjižnice, arhivi, tehnični laboratoriji in podobno v okviru Instituta za njihovo boljše izkoriščanje.

Naštete naloge sestavljajo program za znanstveno in strokovno delovanje Instituta.

Ustanovitev Instituta omogočajo kadri znanstvenih in strokovnih delavcev iz

1. Zgodovinskega arhiva CK ZKS,
2. Muzeja NOB, zlasti arhivskega oddelka,
3. Politične in študijske knjižnice pri Predsedstvu SZDL,
4. nezadostno in nepravilno izrabljeni kadri zgodovinarjev pri raznih institucijah.

Zgodovinski arhiv CK ZKS
št. mikrofilma

19/243-44

Materialna sredstva bi bila z združitvijo manjših institucij deloma zagotovljena, deloma pa so potrebna dodatna sredstva, da se znanstveno in strokovno delo poglobi in razširi v skladu s programom dela Instituta.

Institut nujno potrebuje nove, lastne, dovolj velike prostore. Kot najprimernejše rešitev predlagamo, da dobi Institut prostore sedanje Ljudske skupščine. V tej stavbi bi razen za Institut bilo dovolj prostora tudi za tiste arhivalije Državnega arhiva iz dobe po letu 1860 do najnovejše dobe, ki sedaj sploh niso dostopne za raziskovalno delo in razen tega propadajo v raznih neprimernih kletnih prostorih po Ljubljani. Z rešitvijo tega akutnega problema Državnega arhiva, ki še preuča v kulturni problem za slovenski narod, bi bilo omogočeno Institutu pravo raziskovalno delo.

V pretres predlagamo dvoje variant.

Ljubljana, 16. VI. 1958.

Zgodovinski arhiv CK ZKS

Dileme med ožjo in širšo zasnovo inštituta so bile zapisane že ob načrtovanju bodočega inštituta

ustanavljanju upoštevati tudi bolj ostre kriterije novih predpisov. Ustanavljanje inštituta za novejšo zgodovino ni bila nikakršna slovenska posebnost, saj so jih približno v istem času ustanavljali v vseh jugoslovanskih republikah, v vodstvu Zveze komunistov Jugoslavije pa so premišljevali tudi o ustanovitvi zveznega inštituta. Poti do ustanovitve so bile sicer različne, saj so v nekaterih republikah sprva okrepili arhive, ki naj bi se raziskovalno ukvarjali tudi z novejšo zgodovino. V Sloveniji so se bolj ogreli za drugo možnost, za ustanovitev posebnega znanstvenega inštituta, ki bi imel v svoji sestavi tudi bogat arhiv in knjižnico.²⁴

Takšno zasnovo je podpiral tudi Zgodovinski oddelek centralnega komiteja ZKS, ki je vodil priprave na ustanovitev inštituta. Junija 1958 je vodstvenim organom stranke posredoval Utemeljitev za ustanovitev Instituta za novejšo politično zgodovino Slovencev (oziroma: Instituta za zgodovino delavskega gibanja in KP na Slovenskem). Na papirju sta bila torej zapisana dva različna predloga poimenovanja inštituta, v tem pa se je zrcalilo tudi dvoje različnih zamejitev njegovih delovnih nalog. Ustanovitev inštituta naj bi narekovala »nujnost sistematičnega znanstvenega proučevanja in raziskovanja novejše politične zgodovine Slovencev, zlasti delavskega gibanja, KP, ljudske revolucije na Slovenskem ter socialistične graditve v LRS, kakor tudi razvoja meščanskih strank in ekonomike na Slovenskem, zlasti zato, ker so bila doslej ta področja kljub njihovi pomembnosti zanemarjena«. Kot argument za ustanovitev so našli še več povsem praktičnih razlogov, denimo potrebo po poenotenju opravljanja omenjenih nalog v enem središču in nujnost združitve manjših sorodnih ustanov in posameznikov, knjižnic, arhivov, laboratorija ipd. Na Inštitutu naj bi zaposlili kadre iz Zgodovinskega arhiva centralnega komiteja ZKS, Muzeja narodne osvoboditve, Politične knjižnice pri Predsedstvu SZDL Slovenije ter še nekatere posameznike z drugih ustanov. V predlogu je bilo navedeno tudi, kako bi lahko rešili prostorski problem novega inštituta, pri tem pa so se ozrli na prostore, v katerih je inštitut še po pol stoletja delovanja: »Institut nujno potrebuje nove, lastne, dovolj velike prostore. Kot najprimernejšo rešitev predlagamo, da dobi Institut prostore sedanje Ljudske skupščine. V tej stavbi bi razen za Institut bilo dovolj prostora tudi za tiste arhivalije Državnega arhiva iz dobe po letu 1860 do najnovejše dobe, ki sedaj sploh niso dostopne za raziskovalno delo in razen tega propadajo v raznih neprimernih kletnih prostorih po Ljubljani. Z rešitvijo

24 ARS, AS 1589/IK, š. 9, Zapisnik seje organizacijsko-političnega sekretariata CK ZK Slovenije, 19. 12. 1958, priloga: Priprave za ustanovitev Inštituta za proučevanje delavskega gibanja na Slovenskem.

tega akutnega problema Državnega arhiva, ki že prerašča v kulturni problem za slovenski narod, bi bilo omogočeno Institutu pravo raziskovalno delo.«²⁵

Sredi leta 1958 sta bila torej sestavljena dva predloga ustanovitvenega odloka. Po prvem, ki je imel širšo zasnovo, naj bi ustanovili Inštitut za novejšjo politično zgodovino Slovencev, po drugem, ožjem, pa Inštitut za zgodovino delavskega gibanja in Komunistične partije na Slovenskem. Razlika med obema predlogoma je bila seveda v delovnem področju raziskovanja, saj naj bi po širšem konceptu inštitutski delavci posebej raziskovali tudi »meščanske politične stranke« in pa »gospodarski razvoj v novejši dobi na Slovenskem«. V ožjem predlogu pa je bilo na prvem mestu proučevanje delavskega gibanja in delovanje komunistične stranke, ostala zgodovina pa bi bila namenjena le lažjemu razumevanju, po mnenju partijskih ideologov temeljnemu problemu novejšega razvoja, razvoju delavskega gibanja.²⁶

Že do konca leta so predlagatelji opustili širši koncept proučevanja celovitosti razvoja in v poročilu Zgodovinskega arhiva centralnega komiteja ZKS iz decembra 1958 je bil naveden le še Inštitut za proučevanje delavskega gibanja. Sestavljali bi ga zgodovinski, arhivski in konservatorski oddelek, referent za založništvo, foto odsek in obči odsek. Do formalne ustanovitve inštituta naj bi vlada zagotovila »potrebna sredstva, ki bi bila dana direktno CK ZKS«, za začasnega odredbodajalca pa naj bi imenovali Dušana Bravničarja. Predlagatelji tudi niso pozabili opozoriti, kako ohraniti nadzor nad inštitutom tudi potem, ko bi ta že zaživel kot samostojna znanstvena ustanova: »Istočasno bi opozorili tudi na nujno potrebno formiranje Zgodovinske komisije pri CK ZKS, na katero bi se obračali po nasvete in pomoč. Analogne komisije so pri CK ZKJ in ostalih centralnih komitejih republik. Zgodovinsko komisijo pri CK ZKS bi moral voditi eden izmed članov Izvršnega komiteja CK ZKS. Ta naj ne bi obravnavala samo probleme v zvezi z zgodovino delavskega gibanja, temveč tudi z idejno platjo pouka zgodovine v celotnem sistemu našega šolstva.«²⁷

Stemi predlogi je Dušan Bravničar 19. decembra 1958 seznanil organizacijsko-politični sekretariat centralnega komiteja ZKS. Organizacijski sekretariat je

25 ARS, AS 1589/IK, š. 9, Zapisnik seje organizacijsko-političnega sekretariata CK ZK Slovenije, 19. 12. 1958, priloga: Utemeljitev za ustanovitev Instituta za novejšjo politično zgodovino Slovencev (oziroma: Instituta za zgodovino delavskega gibanja in KP na Slovenskem, Ljubljana, 16. VI. 1958.

26 ARS, AS 1589/IK, š. 9, Zapisnik seje organizacijsko-političnega sekretariata CK ZK Slovenije, 19. 12. 1958, priloga: Osnutek uredbe o ustanovitvi Instituta za novejšjo politično zgodovino Slovencev in Osnutek uredbe o ustanovitvi Instituta za zgodovino delavskega gibanja in Komunistične partije na Slovenskem.

27 ARS, AS 1589/IK, š. 9, Zapisnik seje organizacijsko-političnega sekretariata CK ZK Slovenije, 19. 12. 1958, priloga: Priprave za ustanovitev Instituta za proučevanje delavskega gibanja na Slovenskem.

Dušan Bravničar (levo), prvi direktor inštituta, in Miha Parkelj, dolgoletni, že predvojni hišnik palače Kazine, v kateri že petdeset let domuje inštitut.

predloge v večini potrdil. Manjšo spremembo je napravil med drugim v imenu bodočega inštituta, saj so sklenili: »Inštitut naj se imenuje: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja na Slovenskem.« Ker je bilo že dogovorjeno, katere ustanove naj bi se selile v prostore »stare« skupščine po preselitvi slovenske skupščine v njeno novo (in sedanje) domovanje na Šubičevi ulici v Ljubljani, so iz predloga črtali tudi idejo, »da se velika skupščinska dvorana preuredi deloma ali v celoti v delovne prostore«. Dvorana naj bi bila središče dogajanja za več humanističnih in družboslovnih ustanov, ki bodo dobile prostore v poslopju po izselitvi skupščine, za njihove seje, predavanja in druge dogodke.²⁸

V nadaljnjem procesu ustanavljanja inštituta sta odpadli zadnji dve besedi – »na Slovenskem«, toda bolj pomembno od tega je, da je vodstvo Zveze komunistov Slovenije, ki je imelo glavno besedo pri ustanavljanju inštituta, potrdilo programsko ožjo delovno področje inštituta. Zataknilo se je še pri enem sklepu seje organizacijsko-političnega sekretariata centralnega komiteja ZKS. Sklenili so namreč tudi, da naj bi bil za predsednika Zgodovinske komisije centralnega

²⁸ ARS, AS 1589/IK, š. 9, Zapisnik seje Organizacijsko-političnega sekretariata CK ZKS, 19. 12. 1958.

komiteja ZKS, ki bi nadzorovala delo inštituta, imenovan Boris Ziherl. Toda to se ni zgodilo, saj je Ziherl v tem času vodil priprave na ustanovitev Inštituta za sociologijo, ki je nastajal v partijskih strukturah vzporedno z ustanavljanjem Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (IZDG). Ustanovitev IZDG je bila tako ena redkih akcij vladajoče stranke v kulturni sferi, pri kateri ni bil močnejše angažiran vodilni slovenski partijski kulturni ideolog Boris Ziherl.

To je tudi nekoliko zavleklo ustanovitev Zgodovinske komisije centralnega komiteja ZKS in centrala v Beogradu je 10. februarja 1959 slovensko politično vodstvo opozorila, naj s tem pohitijo, saj so do takrat zgodovinske komisije ustanovili že pri večini republiških centralnih komitejev zvez komunistov.²⁹ Zveza komunistov Slovenije pa je to zadevo odložila na čas oblikovanja novega strankinega vodstva po prihajajočem kongresu stranke.

Iz priprav na ustanovitev sta razvidni dve pomanjkljivosti, ki sta spremljali inštitut še dolgo po formalni ustanovitvi. Največja je bila odsotnost kakršnegakoli razmišljanja o strokovnih problemih in želje po sodelovanju priznanih zgodovinarjev. Zavestno odvrčanje inštituta, da bi se v delovanju naslonil na univerzo ali akademijo, je bilo le nadaljevanje že pred leti začrtane politike, da marksistični inštitut ne sme podlegati logiki »nemarksističnih« ali celo »klerikalnih« strokovnjakov. Zato niti ne preseneča podatek, da si politiki ob ustanavljanju inštituta sploh niso zastavili vprašanj v zvezi z znanstvenimi ali strokovnimi kvalifikacijami ljudi, ki naj bi jih zaposlili; s tem so se soočili šele potem, ko je IZDG že naredil svoje prve korake.

Druga velika pomanjkljivost pri ustanavljanju IZDG je bila, da pri tem ni sodeloval tisti vladni organ, ki mu je nova znanstvena zakonodaja pravzaprav dala moč, da presoja o primernosti ustanove za pridobitev statusa raziskovalne organizacije. To je bil Svet za znanost Ljudske republike Slovenije, ki mu je tedaj predsedoval Joža Vilfan. Pristojni vladni organ se je s predlogi za ustanovitev uradno seznanil šele tedaj, ko so bili ti že potrjeni na vodilnih političnih mestih in je bil manevrski prostor za izboljšanje zožen na minimum. Še preden je Svet za znanost prejel predlog ustanovitve IZDG, je bilo že določeno njegovo ime, delovno področje, kadri, ki naj bi jih prevzeli iz obstoječih ustanov (večina brez strokovnih kvalifikacij!), prostor, ki naj bi ga inštitut dobil, in tudi ime prvega direktorja. Manjkala sta le še žig in podpis pristojnega vladnega organa.

29 ARS, AS 1589/III, š. 78, Zabeleška o nekim pitanjima iz rada Komisija za istoriju i istorijskih arhiva, 10. 6. 1959.

VI.
SKRAJŠANI ZAPISNIK IN SKLEPI
6. REDNE SEJE SVETA ZA ZNANOST LRS
z dne. 17. VI. 1959

Ad 3. Svet sprejme poročilo komisije za družbene vede o ustanovitvi Inštituta za sociologijo pri univerzi v Ljubljani.

Svet ugotavlja, da Inštitut za sociologijo izpolnjuje vse predpisane pogoje in mu priznava status znanstvenega zavoda.

Inštitut za proučevanje zgodovine delavskega gibanja pri CK ZKS prosi za priznanje statusa znanstvenega zavoda. Ker material ni bil predložen svetnikom, pooblašča Svet za znanost komisijo za družbene vede, da ugotovi, ali Inštitut izpolnjuje pogoje v smislu 16. člena Zakona o znanstvenih zavodih. Če bo mnenje komisije pozitivno in če Svet za znanost ne bo imel pred septembrom naslednje seje, mu ta vnaprej priznava status znanstvenega zavoda.

Poleg vsebinskih so se ob ustanavljanju inštituta pojavili tudi administrativni zadržki.

Svet za znanost tako ni imel skorajda nikakršnega vpliva na oblikovanje inštituta. Od zgodovinarjev, ki bi po svojih strokovnih sposobnostih lahko dodali najbolj kritične pripombe na osnutek uredbe o ustanovitvi, je bil član sveta tedaj Fran Zwitter, ki pa se sej sveta sploh ni udeleževal. Ko so se člani Sveta za znanost 17. junija 1959 zbrali na svoji redni seji, na dnevnem redu ni bilo zapisano, da naj bi razpravljali tudi o ustanovitvi IZDG, niti niso dobili za to potrebnega gradiva. Šele na seji so se seznanili s predlogom, da »Inštitut za proučevanje zgodovine delavskega gibanja pri CK ZKS prosi za priznanje statusa znanstvenega zavoda«. Ker večini verjetno sploh ni bilo jasno, o čem naj bi razpravljali, je Svet za znanost sklenil: »Ker material ni bil predložen svetnikom, pooblašča Svet za znanost komisijo za družbene vede, da ugotovi, ali Inštitut izpolnjuje pogoje v smislu 16. člena zakona o znanstvenih zavodih. Če bo mnenje komisije pozitivno in če Svet za znanost ne bo imel pred septembrom naslednje seje, mu ta vnaprej priznava status znanstvenega zavoda.«³⁰

³⁰ Skrajšani zapisnik in sklepi 6. redne seje Sveta za znanost LRS z dne 17. VI. 1959. V: Objave Sveta za šolstvo LRS, Sveta za kulturo in prosveto LRS, Sveta za znanost LRS, Zavoda za proučevanje šolstva, X, št. 3, 1. 11. 1959, str. 7.

Uredba o ustanovitvi Inštituta za zgodovino delavskega gibanja je bila sprejeta na hitro, s pogojnikom in brez potrebne razprave resornega vladnega organa, Sveta za znanost. Pot do ustanovitve je šla po bližnjici, po pravno »šibkejši« pot, kot je bilo v navadi, in po poti, ki se je nekoliko razlikovala od tiste, ki so jo morali prehoditi drugi na novo nastajajoči inštituti.

Predsednik vlade Boris Kraigher je dan po seji Sveta za znanost vodilne v ZKS opozoril, da je vendarle treba ločevati med internimi partijskimi zadevami in ustanovami, ki imajo priznan status samostojnih raziskovalnih ustanov. Na seji izvršnega komiteja centralnega komiteja ZKS so 18. junija 1959 obravnavali predlog resolucije, ki naj bi jo sprejeli na četrtem kongresu ZKS. Po Kraigherjevem mnenju so bile v predlogu preveč natančno določene smernice za delo inštitutom, ki jim je Svet za znanost že ali naj bi jim v kratkem dodelil status raziskovalnih ustanov. Določanje nalog raziskovalnim inštitutom s kongresno resolucijo vladajoče stranke bi lahko ocenjevali kot politični pritisk na znanstveno delo, zato je Kraigher predlagal: »Nikakor ne smemo v resoluciji navajati oziroma diktirati značaj in formo posameznim inštitutom. To ne velja samo za Institut za sociologijo, marveč tudi za Politično šolo in za Institut za proučevanje slovenskega delavskega gibanja. Morda bi to postavili tako, da bolj kritično ugotavljamo pomanjkanje znanstvenih organov oziroma znanstvenega dela na tem področju – pri tem pa ugotovili, da je za reševanje takih nalog potrebno, da se zanje angažirajo taki in taki inštituti poleg drugih, ker nikakor ne smemo ustvariti mišljenja, da so ostali inštituti s formiranjem teh treh osvobojeni teh nalog.«³¹

Kraigherjevo posredovanje je vplivalo na besedilo resolucije, ki je bila manj ždanovska kot prvotni predlog resolucije. Na kongresu, ki je bil od 23. do 25. junija 1959 v Ljubljani, je novosti v družboslovju in humanistiki v koreferatu o kulturni politiki omenil Boris Zihel: »Veliko oviro v izvajanju socialistične kulturne politike in posebej v idejno-političnem izobraževanju komunistov predstavlja pomanjkanje visokokvalificiranih marksističnih kadrov v posameznih družbenih vedah, marksističnih zgodovinarjev, ekonomistov, sociologov, psihologov, pedagogov. Oblikovanju takšnih kadrov kakor tudi idejno-političnemu dviganju odgovornih partijskih kadrov, zlasti okrajnih in republiških, naj bi v naši republiki služile predvsem tri ustanove: ustrezno reorganizirana in razširjena republiška

31 ARS, AS 1589/IK, š. 8, Zapisnik seje Izvršnega komiteja CK ZKS 18. 6. 1959, str. 8.

politična šola, dalje Inštitut za proučevanje zgodovine slovenskega delavskega gibanja, ki naj izpolni občutno vrzel v dosedanem slovenskem zgodovino pisju in uveljavi delavsko gibanje, njegov razvoj in njegove dosedanje rezultate kot glavni problem novejše zgodovine, tako naše domače kot svetovne, in končno Inštitut za sociologijo, namenjen predvsem potrebam univerze in višjih šol, poglobljanju vzgojnega in raziskovalnega dela na področju družbenih ved, poleg tega pa tudi načrtnemu, sistematičnemu delu na izdajanju klasične marksistične literature.«³²

S tem da so bile v dolgovernih referatih le redke stvari imenovane s pravim imenom, je dobilo ustanavljanje omenjenih treh ustanov še poseben politični pečat. O njih so razpravljali v komisiji za ideološka vprašanja, v kongresni resoluciji pa so poudarili, da morajo posvetiti posebno pozornost »vzgoji naših marksističnih zgodovinarjev, ekonomistov, sociologov, psihologov, pedagogov«. Kljub omilitvi resolucije zaradi Kraigherjevega posredovanja so v njej še vedno dokaj natančno usmerili delovanje nastajajočih marksističnih znanstvenih ustanov: »Kot takšni centri morajo predvsem rasti republiška politična šola, ki naj dobi potrebno materialno in kadrovske osnovo ter se razširi na dvoletno študijsko dobo, inštitut za sociologijo pri ljubljanski univerzi in pa inštitut za proučevanje zgodovine slovenskega delavskega gibanja, ki naj obenem z zgodovinsko komisijo pri CK ZKS izpolnita občutno vrzel v dosedanem pouku zgodovine in uveljavita delavsko gibanje, njegov razvoj in njegove dosedanje rezultate kot glavni problem novejše zgodovine, tako svetovne kakor tudi naše domače. Vse te in podobne ustanove morajo postati tudi pomembna gibala naše družbeno-politične publicistike in načelne marksistične kritike, o katerih je treba reči, da nas njuno sedanje stanje, kakor se izraža v našem periodičnem in dnevnem tisku, nikakor ne more zadovoljiti.«³³

Dne 2. julija 1959 so na prvi seji izvršnega komiteja centralnem komiteju ZKS po kongresu ustanovili nove komisije, ki naj bi poskrbele, da nastajajoči inštituti ne bi krenili s politično začrtane poti. Center za marksistično izobraževanje kadrov (CMIK) naj bi spremljal problematiko politične šole in Inštituta za sociologijo ter družboslovne publicistike, njegov predsednik pa je postal France Perovšek. Imenovali so tudi Zgodovinsko komisijo centralnega komiteja ZKS, ki je bila pristojna za nadzor nad delom IZDG. Vodil jo je Vlado Krivic, člani pa so bili še prvi direktor inštituta Dušan Bravničar ter Marijan Dermastia, Branko

32 Četrty kongres Zveze komunistov Slovenije. Ljubljana : Cankarjeva založba, 1959, str. 191.

33 Prav tam, str. 243-244.

V stavbi Kazine je ob Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja nekaj časa domoval tudi Inštitut za sociologijo. Njuni sodelavci se niso srečevali zgolj službeno, temveč tudi ob prijetnejših trenutkih. Tretji z leve stoji prvi direktor IZDG Dušan Bravničar, četrti z leve pa je prvi direktor Inštituta za sociologijo Boris Ziherl.

Babič, Pavle Žaucer, Matija Maležič in Marjan Britovšek.³⁴ Kolikšno vlogo so politični organi pripisovali strokovnosti, nam pove že podatek, da je bil le zadnji omenjeni edini med sedmerico, ki se je lahko ponašal z diplomom iz zgodovine.

Na različna stališča v slovenskem oblastnem vrhu, na nasprotja med »bolj trdo partijsko« in »mehkejšo oblastno« linijo je pokazal že Kraigherjev poseg v kongresno resolucijo. Prva, ki jo je v kulturni sferi pogosto poosebljal Boris Ziherl, med njimi pa so bili tudi predlagatelji ustanovitve IZDG iz vrst Zgodovinskega arhiva centralnega komiteja ZKS, je skušala ne le nadzirati, temveč tudi bolj neposredno voditi inštitute za družboslovne in humanistične študije. V nasprotju s tem je »oblastna« linija, ki sta jo v tem času predstavljala predsednik vlade Boris Kraigher in predsednik Sveta za znanost Joža Vilfan, vsaj za javnost poudarjala samostojnost znanstvenih zavodov. Ne smemo pa spregledati niti medsebojnih nasprotovanj in nesoglasij med posameznimi partijskimi veljaki, ki so se izražala v odnosu do nekaterih nerešenih političnih vprašanj.

Različna stališča v najvišjih političnih krogih do začetnih korakov delovanja IZDG je zaznal tudi prvi direktor inštituta Dušan Bravničar: »Inštitut čuti v

34 ARS, AS 1589/IK, š. 14, Zapisnik seje Izvršnega komiteja CK ZKS, 2. 7. 1959.

stremljenju, da razvija svojo dejavnost danes pravzaprav dva koncepta, in sicer: (sklicujemo se na sejo organizacijskega sekretariata CK ZKS, na razgovore z organizacijskim sekretarjem CK ZKS (Ivanom Mačkom, op. p.) in tudi na zaključke IV. kongresa ZKS) to se pravi na koncept večine članov našega političnega vodstva, ki široko odpira perspektive razvoja našemu inštitutu, in pa koncept naših najvišjih oblastnih organov (sklicujemo se v glavnem na razgovore s tov. Borisom Kraigherjem in tov. dr. Jože Vilfanom), ki gledajo na inštitut pravzaprav s stališča združitve dveh ustanov in v dosedanem nadaljevanju dela teh dveh združenih ustanov z enakimi materialnimi in finančnimi sredstvi.«³⁵

Razlika ni bila toliko v pogledih na potrebnost ustanovitve ali usmerjenost inštituta v ožjo tematiko novejše zgodovine, temveč v ocenjevanju njegovega pravno-formalnega delovanja. »Široko odpiranje perspektiv«, kot jih je omenil Bravničar in ki naj bi jih podpirale visoke politične osebnosti, je treba v tem kontekstu razumeti predvsem kot povzdigovanje inštituta na visoko mesto v znanstveni strukturi, ki mu v začetnem času zaradi pomanjkanja strokovnih moči in neizdelanega načrta dela dejansko ni pripadalo. V nasprotju s tem so predstavniki oblastnih struktur zatrjevali, da se mora vsak inštitut, ki hoče uživati status znanstvenega zavoda, podrežati veljavnim akademskim načelom in veljavnim zakonskim principom, zapisanim v novi znanstveni zakonodaji. Tega pa v vodilnih strukturah novih »marksističnih« znanstvenih ustanov, IZDG, Inštitutu za sociologijo in snujoči se Visoki politični šoli niso bili najbolj veseli, saj so zaradi porodnih težav še precej zaostajali za dosežki že uveljavljenih starejših znanstvenih ustanov na Slovenskem.

Tovrstne težave niso bile značilne zgolj za IZDG, temveč so se pojavljale tudi ob ustanavljanju drugih dveh družboslovnih ustanov. France Perovšek, vodja CMIK, je v spominih zapisal, da je npr. Boris Ziherl sprva nasprotoval preoblikovanju partijske politične šole v samostojno visokošolsko ustanovo: »Po njegovem mnenju naj bi zadostovalo, če bi organizirali višjo politično šolo CK ZKS in zanjo načrtno izbirali slušatelje. Ko je postalo očitno, da bo Visoka šola z zakonom vključena v slovenski visokošolski sistem, se je s to odločitvijo sprijaznil ter se tudi vključil v začetno jedro njenih profesorjev.«³⁶

Različne poglede na oblikovanje marksističnih znanstvenih ustanov med partijskimi voditelji, h katerim so pripomogli tudi osebni odnosi, je Perovšek

35 ARS, AS 223, š. 642, dok. 117/59, str. 6.

36 France Perovšek: Moja resnica : spominski utrinki iz delovanja po letu 1945 na Primorskem in v Ljubljani. Ljubljana : Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 1995, str. 274.

opisal tudi v anekdoti, kako je predlog ustanovitve formalno samostojne Visoke šole za politične vede sprejel takratni slovenski predsednik vlade: »Predsednik Izvršnega sveta Slovenije Boris Kraigher se je prav tako strinjal z našo zasnovo Visoke šole. Živo se še spominjam pogovora, ki sem ga imel z njim, preden je pristal na ta projekt. Prepričal ga je argument, da ne gre za šolo, ki naj bi vzgajala prakticistične aktiviste in potencialne ideološke dogmatike, marveč za svetovljansko ustanovo, ki bo v slovenski prostor vnesla fakultetno raven študija političnih ved, katere bodo oprte na vse veje družbenih znanosti. Bolj zares kot v šali je B. Kraigher nato vprašal nekako takole: 'Torej to ne bo Mačkova šola?!'«³⁷

Dva tedna po sprejetju resolucije kongresa ZKS, v kateri so začrtali smernice za delo inštituta, in teden dni po imenovanju Zgodovinske komisije centralnega komiteja ZKS, ki naj bi budno spremljala vsak njegov korak, je IZDG tudi formalno zaživel. Že vrstni red sprejemanja odločitev je vtisnil ustanovitvi inštituta svojevrsten politični pečat. Predsednik vlade Boris Kraigher je 10. julija 1959 podpisal uredbo o ustanovitvi Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. Vanj so vključili Muzej narodne osvoboditve in Zgodovinski arhiv CK ZKS. Naloga IZDG je bila, da »znanstveno proučuje delavsko gibanje, delovanje Komunistične partije in ljudsko revolucijo na slovenskem ozemlju ter socialistično graditev v LR Sloveniji«. V ta namen naj bi zbiral in urejal arhivsko in spominsko gradivo ter muzealije, izdajal znanstveno in strokovno literaturo, prirejal razstave in sodeloval s sorodnimi ustanovami. Kdo naj bi imel glavno besedo v načrtovanju del, je nakazal tudi sestav sveta inštituta. Največ članov, štiri, je vanj imenoval centralni komite ZKS, dva člana je imenoval univerzitetni svet Univerze v Ljubljani, po enega pa Zveza borcev in Zveza sindikatov. Koliko članov naj bi delegirala vlada in koliko naj bi jih izvolili inštitutski delavci, naj bi določili s pravili inštituta, do njihove potrditve pa naj bi oba imenovala po štiri člane sveta.³⁸

Z ustanovitvijo novih treh znanstvenih zavodov, ki naj bi delovanje utemeljevali na marksistični miselnosti, naj bi se marksizem močneje usidral v slovenski znanstveni sferi. Tudi za drugi dve ustanovi velja tisto, kar je bilo zapisano za IZDG. Najpomembnejše odločitve so bile sprejete v političnih strukturah ZKS, šele z dokaj podrobno izdelanimi načrti pa so se nato seznanili

37 Prav tam.

38 Uradni list Ljudske republike Slovenije, XVI, št. 23, 23. 7. 1959, str. 217-218.

129.

Na podlagi 14. člena zakona o znanstvenih zavodih (Uradni list LRS, št. 3-9/58) izdaja Izvršni svet Ljudske skupščine LR Slovenije

U R E D B O

o ustanovitvi Inštituta za zgodovino delavskega gibanja

1. člen

Ustanovi se Inštitut za zgodovino delavskega gibanja (v nadaljnjem besedilu: inštitut) kot znanstveni zavod.

Sedež inštituta je v Ljubljani.

2. člen

V sestav inštituta preideta Muzej narodne osvoboditve LRS in Ljubljani in v sporazumu s CK ZKS Zgodovinski arhiv CK ZKS.

3. člen

Inštitut znanstveno proučuje delavsko gibanje, delovanje Komunistične partije in ljudsko revolucijo na slovenskem ozemlju ter socialistično graditev v LR Sloveniji.

V ta namen zlasti:

— zbira, ureja, hrani, evidentira in proučuje arhivsko in spominsko gradivo, tisk, muzejske predmete in vse drugo gradivo, ki se nanaša na delavsko gibanje, ljudsko revolucijo in povojno socialistično graditev;

— izdaja znanstvene, strokovne in druge oblike publikacij s svojega področja;

— razstavlja muzejsko gradivo v obliki stalnih, občasnih in potujočih razstav;

— sodeluje s sorodnimi zavodi in organizacijami kakor tudi s posameznimi znanstvenimi sodelavci doma in v tujini;

— sodeluje s kulturnimi, družbenimi in gospodarskimi organizacijami, kolikor je njihovo delo povezano z delovnim področjem inštituta;

— vzpodbuja in organizira proučevanje problematike s svojega področja dela ter daje na razpolago gradivo ob pogojih, ki jih določajo pravila inštituta vsem, ki jim je to potrebno in znanstvene, publicistične, prosvetne ali umetniške namene.

4. člen

Inštitut je pravna oseba.

Inštitut ima pravila, ki jih sprejme svet inštituta, potrjeni pa Izvršni svet.

5. člen

Inštitut vodijo svet, uprava in ravnatelj inštituta.

6. člen

Svet inštituta sestavljajo člani, ki jih imenuje Izvršni svet, člani, ki jih delegirajo Centralni komite Zveze komunistov Slovenije, Glavni odbor Zveze borcev NOV, Republiški svet Zveze sindikatov za Slovenijo in univerzitetni svet Univerze v Ljubljani, ter člani, ki jih izvoli znanstveno strokovni kolektiv inštituta.

Centralni komite delegira 4 člane, Glavni odbor Zveze borcev NOV in Republiški svet Zveze sindikatov po enega člana, univerzitetni svet po 2 člane.

S pravili inštituta se določijo število članov sveta, koliko članov imenuje Izvršni svet ter koliko članov izvoli znanstveno strokovni kolektiv inštituta in kako jih izvoli.

7. člen

Upravo inštituta sestavljajo ravnatelj in člani, ki jih izvoli kolektiv inštituta izmed sebe.

Število članov uprave določajo pravila inštituta.

8. člen

Ravnatelja izvoli svet inštituta, imenuje pa ga Izvršni svet Ljudske skupščine LRS.

9. člen

Inštitut je proračunski zavod. Svoj proračun, dohodkov in izdatkov ima v okviru republiškega proračuna.

10. člen

Inštitut si lahko ustvarja dohodek s znanstvenim in strokovnim delom ter s publikacijami.

Inštitut lahko sklepa s državnimi organi in zavodi ter s družbenimi in gospodarskimi organizacijami pogodbe za raziskovalna dela in dobi plačila za taka dela.

Inštitut lahko dobiva tudi dotacije od državnih organov in zavodov ter od družbenih in gospodarskih organizacij.

11. člen

Inštitut ima sklad za znanstveno delo. V sklad se stekajo sredstva, ki jih dobi inštitut za znanstveno in strokovno delo, presežki dohodkov nad izdatki, ki jih zavod doseže z znanstvenim in strokovnim delom, ter namenske dotacije, darila in ...

12. člen

Inštitut gospodari z vsemi osnovnimi in drugimi materialnimi sredstvi, ki sta jih imela Muzej narodne osvoboditve LRS in Zgodovinski arhiv CK ZKS.

13. člen

Za čas, dokler pravila inštituta ne bodo potrjena, imenuje v svet inštituta Izvršni svet Ljudske skupščine LRS 4 člane, znanstveno strokovni kolektiv inštituta pa izvoli v svet 4 člane.

14. člen

Ko začne veljati ta uredba, preneha veljati uredba o ustanovitvi Muzeja narodne osvoboditve LRS (Uradni list LRS, št. 7-47/48).

15. člen

Ta uredba začne veljati osmi dan po razglasitvi v Uradnem listu LRS.

Št. 01-9482-59

Ljubljana, dne 10. julija 1959.

Izvršni svet Ljudske skupščine
Ljudske republike Slovenije

Prejemalec:
Boris Krejčiger I. r.

Uredba o ustanovitvi Inštituta za zgodovino delavskega gibanja je bila objavljena v Uradnem listu Ljudske republike Slovenije 23. julija 1959.

pristojni državni ali univerzitetni organi.³⁹ IZDG, Inštitut za sociologijo, predhodnik današnjega Inštituta za družbene vede, in Visoka šola za politične vede, predhodnica današnje Fakultete za družbene vede, so bili ustanovljeni v času zaostrenih odnosov med oblastjo in ljubljansko univerzo, zlasti Filozofsko fakulteto. Zato so bili na starejših ustanovah do sodelovanja z novo politično spodbujano konkurenco precej zadržani. Ugledni znanstveniki s starejših ustanov so na nove ustanove pogosto gledali »postrani«, z zadržkom ali celo prezirom, iz pripovedovanj starejših kolegov pa smo lahko slišali tudi, da so bile nekatere novosti poimenovane z bolj šaljivim imenom. Visoka šola za politične vede, ustanovljena leta 1961, ki je kasneje kot Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo postala del ljubljanske univerze, je dobila oznako »rdečega lemenata«. To naj bi namigovalo, da je namesto »črnega lemenata«, Teološke fakultete, ki jo je oblast že pred leti izločila iz univerze, le-ta sedaj dobila novo ustanovo za vzgojo enostransko ozko usmerjenih idejnih dogmatikov.

Direktor IZDG Dušan Bravničar je novembra 1959 poslal pristojnim organom prvi prerez problematike novega inštituta. V spremnem dopisu Borisu Kraigherju je nakazal, da se bolj nagiba na tisto politično stran, ki je zagovarjala ostro partijsko kontrolo nad delovanjem inštituta, saj »je vodstvo Inštituta izrazilo željo, da bi se tekoča vprašanja in sploh vprašanje razvoja Inštituta najprej reševalo v okviru CK in šele potem v okviru oblastnih organov«. ⁴⁰ Stališče inštituta je potrjevalo tudi dejstvo, da je Bravničar poročilo 18. novembra najprej poslal Mihi Marinku na centralni komite ZKS, šele pet dni kasneje pa kopijo poročila tudi podpisniku ustanovitvenega odloka inštituta Borisu Kraigherju.

V tistem delu poročila, ki govori o problematiki znanstvenega raziskovanja novejših zgodovine, so sestavljavci poročila brez zadržkov priznali, zakaj inštitut še ne more misliti na močnejšo raziskovalno dejavnost: »Glavna pomanjkljivost, da zgodovinskega oddelka praktično danes še ne moremo postaviti, je ta, da nima formalno priznanih znanstvenih in strokovnih sodelavcev. Po členu 77 zakona o znanstvenih zavodih, odstavek 4, ima nekaj kadrov inštituta možnost, da se jim prizna status znanstvenih sodelavcev (n. pr. Franček Saje kot znanstveni, še več kot strokovnih sodelavcev), a dejstvo je, da ima inštitut od 8 rednih sodelavcev samo dvoje mladih na univerzi diplomiranih zgodovinarjev (to sta bila Milica Kacin in Tone Ferenc, op. p.), vsi drugi so diplomanti drugih fakultet ali samo Višje

39 Aleš Gabrič: Socialistična kulturna revolucija : slovenska kulturna politika 1953-1962. Ljubljana : Cankarjeva založba, 1955, str. 291-302.

40 ARS, AS 223, š. 642, dok. 117/59.

pedagoške šole ali pa samo starejši partijski in partizanski kadri brez formalne najvišje izobrazbe, ki so se eni več, drugi manj priučili strokovnemu delu na tem zgodovinsko raziskovalnem področju. Manjka nam nekaj zgodovinarjev marksistov – znanstvenih delavcev, ki jih trenutno tudi ne moremo kje iskati. Stanje naše univerze in Akademije znanosti in umetnosti je zaenkrat tako (Kos, Grafenauer, Zwitter, Mikuž), da se lahko na enega ali drugega od teh navedenih znanstvenih delavcev delno strokovno opremo, marksistov med njimi pa ni. Izmed ostalih priznanih znanstvenih delavcev iz stroke novejše zgodovine sta na primer Kermavner Dušan in Škerl France (eden je sicer marksist, drugi je krščanski socialist), ki ju pa politično ne bi bilo oportuno postaviti kakorkoli na čelo raziskovalnega dela našega inštituta. Lahko bi ju pa uporabili kot zunanja sodelavca. Vodstvo inštituta bo moralo najti elastične oblike, kako koristiti obstoječe slovenske znanstvene kadre iz področja zgodovine in forsirano vzgajati svoj lastni mlajši znanstveni naraščaj. To bo trajalo pa najmanj 6 do 10 let.«⁴¹

Po orisu problematike arhivskega oddelka, Muzeja narodne osvoboditve, knjižnice in konservatorskega oddelka se je Bravničar spet vrnil k vprašanju, kako najti izhod iz zapletene kadrovske situacije, kajti osebje na inštitutu je »zbrano od vseh vetrov z vsemi mogočimi osnovnimi poklici. Ta kader je pač inštitut podedoval in z njim mora pač računati.« Problem bo s prevedbami v znanstvene nazive, je dodal Bravničar, saj večina ne izpolnjuje pogojev; po eni strani so se morali ozirati na partizanske in politične kadre, po drugi skrbeti za nujno dvigovanje znanstvenega nivoja inštituta: »Vsa gori omenjena kadrovska vprašanja bo inštitut zelo težko reševal samo v okviru obstoječih predpisov in prosi pomoč CK pri njihovem reševanju.«⁴² Hočeš nočeš se je torej moralo vodstvo inštituta že pri prvih korakih soočiti z zakonskimi načeli, ki so narekovala delovanje znanstvenih ustanov. Iskanje pomoči in zaslombe pri vodilnem političnem centru v Sloveniji ni nič novega, novost pa je bilo spoznanje, da se bodo vsekakor morali držati okvirov obstoječih predpisov in da zgolj sklicevanje na politično podporo ne zadostuje pri realizaciji prevzetih nalog.

Naslednja težava je bilo finančno vprašanje, saj inštitut v prvem letu obstoja še ni imel zagotovljenega proračunskega financiranja: »Ravno tako je treba omeniti, da se Muzej NO z rednimi budžetskimi sredstvi ne bi mogel razviti do tiste stopnje, v kateri je sedaj, če ne bi uprava muzeja, predvsem po osebni

41 Prav tam.

42 Prav tam.

Del prvega kolektiva Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. Stojijo /z leve proti desni): Dare Jeršek, Ivka Križnar, Stana Gerk, France Klopčič, Milica Kacin Wohinz in administrativna delavka. Sedijo (z leve proti desni): Barbka Lukman, Erna Muser in Alenka Nedog.

zaslugi njenega predsednika tov. dr. Marjana Dermastia, organizirala krepka dodatna sredstva, ki pa nikakor niso bila organizirana popolnoma zakonito. S takim nezakonitim načinom organiziranja dodatnih sredstev danes prvič zaradi predpisov ni niti več mogoče in drugič smatramo, da je to nepravilno.«⁴³

Bravničar je zatem omenil še druge težave, s katerimi se je IZDG srečeval na svojih prvih korakih, in komentiral: »Vodstvo inštituta je še pred ustanovitvijo inštituta predvidevalo te težave in predlagalo CK ZKS, da bi zlasti v začetni fazi, dokler se ne bi inštitut docela organiziral in postavil na lastne noge, ostal vsaj začasno pod okriljem Centralnega komiteja CK ZKS in da bi se šele po 2, 3 letih osamosvojil. To omenjamo radi tega, ker želimo, da bi bila procedura s strani oblastnih in administrativnih organov sicer v okviru zakonitih predpisov v tej prvi fazi, ki jo lahko imenujemo organiziranje in razvijanje inštituta, kar najbolj širokogrudna.« Da se je inštitut na pomoč obrnil na ZKS in ne na vladne organe, nas po vsem zapisanem niti ne preseneča. Da je šlo pri tem za zavestno dejanje, je razvidno tudi ob koncu poročila, ko je Bravničar zapisal, da se IZDG

43 Prav tam.

»s svojim delovnim področjem tesno povezuje s splošno politično dejavnostjo Zveze komunistov Slovenije in smatra, da je naš Inštitut za zgodovino delavskega gibanja bolj povezan z ZKS kakor ostali znanstveni inštituti.«⁴⁴

V prvem obširnejšem poročilu IZDG so tudi prvič omenjene težave, s katerimi se je ta srečal v začetnih letih delovanja in se z njimi nato še dolgo srečeval v naslednjih letih. Nekatere težave so bile podobne kot pri vseh novo nastajajočih ustanovah, nekatere pa posledica dejstva, da je ustanavljanje inštituta potekalo praktično brez strokovne javnosti zgolj v političnih krogih, zlasti seveda v Zgodovinski komisiji ZKS, toda ni trajalo dolgo, da so se morali tudi tam soočiti s preprostim dejstvom, da je bil inštitut ustanovljen kot znanstveni zavod in da se mora, če hoče uspevati, prilagajati predpisom, veljavnim za tovrstne ustanove.

Že na prvi seji Zgodovinske komisije CK ZKS, ki je bila 12. decembra 1959, se večina ni strinjala z mnenjem direktorja IZDG Dušana Bravničarja, ki je naloge komisije zastavil zelo na široko: »Mnenja sem, da spada celotno zgodovinsko področje pod politično analizo, pod politično spremljanje, pod politično pomoč, ki je povezana tudi s kontrolo, to se pravi, da mora naša komisija spremljati vse in se prav tako ukvarjati z umetnostno zgodovino, kjer smo ugotovili ostanke klerikalnih pozicij. Prav tako spada pod naše področje Zavod za zaščito spomenikov, prav tako tudi etnografija, za katero je tipično, da je povezana s klerikalizmom. Naša naloga je tudi, da s političnimi ukrepi zagotovimo, da pride na to stolico naš kader, zgodovinarji marksisti.«⁴⁵ Toda večina članov komisije je menila, da bi širšo problematiko pustili v pristojnosti ideološke komisije centralnega komiteja ZKS, zgodovinska komisija pa naj bi se ožje omejila na zgodovinopisje.

To so potrdili tudi na drugi seji Zgodovinske komisije ZKS 13. januarja 1960, ki je bila v celoti namenjena analizi delovanja IZDG. Ugotavljanje, da se bo inštitut pri izobraževanju kadrov le težko razvijal brez sodelovanja z zgodovinsko stolico na Filozofski fakulteti, je že pomenilo korekcijo lastnih stališč iz ne preveč oddaljenega časa. Isto je pomenila tudi ugotovitev, da ločevanje proučevanja delavskega gibanja iz splošnega družbenega razvoja v zadnjem obdobju ni smiselno in strokovno utemeljeno. Potrditev, da bo moral inštitut

44 Prav tam.

45 ARS, AS 1589/III, š. 78, Zapisnik 1. seje Zgodovinske komisije CK ZKS, 12. 12. 1959, str. 2.

prevzeti odgovornost za svoje delo in pri tem slediti zakonskim predpisom, pa so pomenile tudi pripombe, da nekateri v gradivu za sejo zapisani problemi inštituta pravzaprav ne sodijo na sejo Zgodovinske komisije, temveč bi jih morali obravnavati na seji sveta inštituta.⁴⁶ Tudi zagovorniki bolj trde linije v odnosu do kulturne sfere so se morali torej zelo kmalu soočiti s spoznanjem, da med z uredbo vlade ustanovljenim znanstveni zavodom in interno partijsko strokovno službo ni mogoče preprosto postaviti enačaja.

Politično poseganje v znanstveno dejavnost ni zgolj značilnost neke konkretne politične ureditve ali nekega obdobja. S sorodnimi poskusi so se srečevali strokovnjaki v preteklosti, se srečujejo danes in se bodo verjetno tudi v bodoče, naj bo to na tej ali kakšni drugi celini sveta. Tudi v Sloveniji se lahko pol stoletja po dogodkih, ki so pripeljali do ustanovitve IZDG, srečujemo s podobnimi idejami, ki nastajajo v glavah bolj ali manj zrelih politikov. Ideje, da je možno ustanoviti inštitut ob skromni soudeležbi strokovne javnosti in brez sodelovanja pristojnega državnega ministrstva za znanstveno sfero, da ga je možno poimenovati po željah neke politične opcije, ki pravzaprav ne opredeljuje celovitosti njegovega raziskovalnega področja, očitno še niso utonile v pozabo. Abrahamove izkušnje vsekakor še ne zadoščajo za spoznanje, da se je bolje zatekati k posnemanju dobrih zgledov, slabe pa pustiti ob strani, pa tudi reklo o zgodovini kot učiteljici življenja ima ob takšnem spoznanju dokaj grenak priokus. Z iskanjem lastne poti med politično-idejnimi željami in realnostjo znanstvenih okvirov se je pred pol stoletja soočil inštitut, ki sprva v strokovnih krogih ni užival pretiranega spoštovanja, pa si ga je nato moral izboriti s stalnim dokazovanjem, da njegovo mesto je in bo ostalo med pomembnimi slovenskimi znanstvenimi ustanovami in da konkurenčnost tudi na raziskovalnem področju spodbuja k še boljšim rezultatom dela vseh vpletenih. Najboljši dokaz uspešnega znanstvenega delovanja pa so vedno bili v strokovni in tudi širši javnosti odlično sprejeti dosežki trdega znanstvenoraziskovalnega dela.

46 ARS, AS 1589/III, š. 166, Zapisnik 2. seje Zgodovinske komisije CK ZKS, 13. 1. 1960.